

ПРИНЦИПИ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ ЯК ОСНОВА УНІКАЛЬНОСТІ КРЕДИТНИХ СПІЛОК

З розвитком економічних відносин фінансовий ринок України постійно перебуває в динамічному процесі. Кредитні спілки як інноваційний суб'єкт ринку фінансових відносин привертають все більше уваги науковців та практиків. Потреба в системі кредитних спілок апробована світовою практикою, що й стало початком її розвитку та подальшого функціонування в Україні.

С развитием экономических отношений финансовый рынок Украины постоянно находится в динамичном процессе. Кредитные союзы как инновационный субъект рынка финансовых отношений привлекают все больше внимания ученых и практиков. Потребность в системе кредитных союзов апробирована мировой практикой, что и стало началом ее развития и дальнейшего функционирования в Украине.

With the development of economic relations of Ukraine's financial market is constantly in a dynamic process. Credit unions as an innovative market financial relationships attract more attention of scholars and practitioners. The need for credit union system has been tested to international practice, and that was the beginning of its development and subsequent operation in Ukraine.

Ключові слова: Кредитна спілка, кооператив, кредитний кооператив, принципи кооперації.

Ключевые слова: Кредитный союз, кооператив, кредитный кооператив, принципы кооперации.

Keywords: Credit unions, cooperatives, credit cooperatives, cooperative principles.

Вступ. Кредитні спілки є необхідними інститутами демократичних основ держави, оскільки мають соціальне спрямування, що сприяє підвищенню добробуту громадян через реалізацію головних принципів їхньої діяльності — самопомоги та самозабезпечення на основі взаємодопомоги. Специфіка діяльності кредитних спілок, яка пов'язана із забезпеченням своїх членів необхідними фінансовими послугами на неприбуткових засадах та здатність нівелювати певні негативні прояви кризових процесів, не можуть залишити поза увагою саме ці фінансово-кредитні інститути.

Проблеми розвитку функціонування інститутів небанківського фінансового сектору досліджуються у роботах вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів. Теоретичні та практичні розробки різносторонньо відображені у роботах таких вітчизняних учених: М. В. Алімана, О. Д. Василика, З. М. Васильченко, В. М. Гейця, С. Д. Гелея, В. В. Гончаренка, В. В. Зіновчука, С. М. Злупка, В. І. Кравченка, І. О. Лютого, М. Й. Маліка, А. О. Пантелеймоненка, П. Т. Саблука, І. В. Сала, В. І. Семчика, Г. М. Терещенко, А. А. Чухна.

Постановка завдання. Віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних учених, слід зазначити необхідність подальшого вивчення низки теоретичних засад функціонування вітчизняних кредитних спілок як особливої форми кредитної кооперації, що працюють у межовій ситуації. Не в повній мірі розкрито принципи функціонування даних структур, що і зумовило дане дослідження.

Результати дослідження. Кредитна кооперація — це особлива форма організації діяльності по залученню і розміщенню матеріальних і грошових ресурсів,

призначена для досягнення учасниками кредитної кооперації особистих економічних інтересів у процесі спільної діяльності.

Для всебічного розгляду даної проблематики слід увагу приділити поняттю кредитний кооператив.

Для вдалого висвітлення сутності кредитного кооперативу існує необхідність розглянути кредитні кооперативи з боку як кооперативних, так і кредитних установ. Огляд економічної літератури показав, що дослідники по-різному підходять до виділення основних принципів діяльності кредитних кооперативів.

К. І. Вахітов, зокрема, вважає принципами діяльності кооперативів наступні: одночасне виконання кооперативом функцій громадської організації і господарської одиниці (підприємства); власність кооперативу на майно; матеріальна участь членів кооперативу в утворенні його засобів; солідарна матеріальна відповідальність членів кооперативу за результат спільної економічної діяльності; демократичний підхід в управлінні кооперативу [14, с. 12].

В. Н. Тітасєв, І. Ф. Бородін при виділенні характерних принципів кооперативів за основу беруть визначення кооперативу, дане на XXXI конгресі Міжнародного кооперативного альянсу. На їхню думку, характерні риси кооперативів полягають у наступному: кооперативи — автономні організації; кооперативи — об'єднання людей (фізичні і юридичні особи); добровільність об'єднання в кооператив; задоволення членами кооперативу своїх суспільно-економічних, соціальних і культурних потреб; кооператив — це демократично кероване підприємство, що є у спільному володінні її членів [6, с. 35].

Складність виявлення принципів діяльності кооперативів полягає в тому, що в кооперативів і підприємств інших господарюючих форм — акціонерних товариств, державних і муніципальних підприємств та інших є багато подібних рис. Тому необхідно виявити відмінності кооперативів від інших господарських утворень і на основі цього визначити принципи діяльності, що властиві кредитним кооперативам та дати обґрунтоване визначення кредитному кооперативові як економічній категорії. При виділенні найважливіших аспектів діяльності кооперативів, до їхнього числа можна віднести особливості створення, мету діяльності, особливості функціонування і управління, фінансові аспекти діяльності кооперативів.

Принципи, що вирізняють кредитний кооператив, виявляються вже при його створенні. Для організації певного господарського утворення завжди постає два питання: хто та для чого створює дане підприємство та яким чином формується стартовий капітал для подальшої діяльності. Отже, виходячи з даного твердження, специфіка кредитних кооперативів полягає в наступному.

У кредитних кооперативах поєднуються власні та колективні інтереси їхніх членів. Кожний з них має свій економічний інтерес, однак досягти його він може тільки шляхом об'єднання, співробітництва з іншими членами кооперативу. На відміну від акціонерів, члени кредитного кооперативу не можуть мати за мету одноособового заволодіння кооперативом. Акціонер, що володіє контрольним пакетом акцій, може протиставити свої власні інтереси інтересам інших акціонерів.

По-друге, відмінна риса кредитних кооперативів пов'язана з утворенням статутного капіталу. В акціонерному товаристві ця процедура здійснюється шляхом емісії і розміщенням на фондовому ринку акцій. Формування статутного капіталу кредитного кооперативу здійснюється на пайовій основі. Член кредитного кооперативу при внесенні пайового внеску отримує пайову книжку, що на відміну від акції не є цінним папером.

Можна виділити й інші, більш вузькі, відмінності кредитних кооперативів і акціонерних товариств. Кредитний кооператив характеризується меншою географічною розпорощеністю членів.

В економічній літературі називаються і такі принципи діяльності кредитних кооперативів, як добровільність об'єднання членів і виконання функцій громадських організацій. Але й інші господарські організації також створюються на добровільній основі.

Кредитні кооперативи мають істотні відмінності від громадських організацій. Такі громадські об'єднання, як профспілки, спортивні і молодіжні організації досягають своїх цілей при відсутності, як правило, власних господарських підприємств. На відміну від них члени кредитного кооперативу, не приймаючи безпосередньої трудової участі в його діяльності, разом із тим користуються його послугами, отримують позички, відсотки по депозитах, користуються розрахунковими й іншими послугами, наданими кооперативами.

Кредитні кооперативи відрізняються від інших суб'єктів господарювання і цілями своєї діяльності. Якщо ціль діяльності акціонерного товариства чисто комерційна — одержання найбільшого прибутку, то ціль діяльності кредитного кооперативу — не одержання прибутку, а максимально можливе задоволення інтересів і потреб членів (одержання дрібного дешевого кредиту).

Наступною особливістю кредитних кооперативів є особливості управління. В акціонерних товариствах більша кількість голосуючих акцій дає відповідно більшу кількість голосів їх власникові. Кредитним кооперативам властивий більш демократичний характер управління. Поза залежністю від кількості і розміру пайових внесків на зборах пайовиків діє принцип — «один пай — один голос».

Остання особливість кредитних кооперативів пов'язана з фінансовими аспектами їхньої діяльності. Залежно від фінансово-господарського результату своєї діяльності, кредитні кооперативи повинні або розподілити прибуток, або покрити збиток.

Розподіл прибутку в кредитних кооперативах здійснюється двома шляхами: або у формі виплати відсотка на суму пайових внесків, або пропорційно вартості послуг, придбаних членом протягом року. Однак у кредитних кооперативах розмір відсотка на пайовий внесок строго обмежений і незначний, що ще раз підтверджує некомерційний характер діяльності кредитних кооперативів. Основна частина їхнього прибутку спрямовується в резервні фонди для посилення фінансової стійкості. Другого способу розподілу прибутку кредитних кооперативів (пропорційно вартості споживаних послуг протягом року) взагалі немає в інших суб'єктів ринку. Цей спосіб розподілу прибутку властивий тільки кредитним кооперативам.

На базі викладеного і ґрунтуються типові принципи діяльності кредитних кооперативів:

1. *Взаємодопомога.* Даний принцип припускає об'єднання суб'єктів, що знаходяться в подібних або однакових умовах, з метою залучення і розміщення фінансових ресурсів і приймають на себе зобов'язання по взаємній поручці. Мотивом таких дій є розрахунок на те, що членство в кооперативі буде сприяти вирівнюванню умов конкуренції, поліпшенню положення на ринку і більш повному задоволенню господарських і інших потреб при здійсненні діяльності.

2. *Самоврядування.* Означає, що засновники самі встановлюють і регулюють внутрішні взаємини в кооперативі, захищаючи його в такий спосіб від стороннього впливу. Пайовики самостійно визначають структуру і компетенцію керівних органів кооперативу (загальні збори, правління, спостережна рада), предмет його господарської діяльності. При цьому діє тверде правило, відповідно до якого кожному пайовику на загальних зборах при вирішенні питань надається тільки один голос.

3. *Взаємна відповідальність.* Засновники самі відповідають за долю організації. Спільна і солідарна відповідальність підвищує довіру до такої форми організації. При цьому треба відзначити, що початково така відповідальність була необмеженою, і лише в міру розширення і зміцнення капітальної бази кооперації вона стала

обмеженою, що, однак, не знизило особистої відповідальності кожного пайовика за своє підприємство.

4. *Відкритість*. Припускає, що право стати засновником кредитної кооперації надається будь-якій особі, що визнає законодавчі і статутні положення про кооперацію. Звідси випливає, що правом засновника можуть скористатися представники різних соціальних груп суспільства, як фізичні, так і юридичні особи.

5. *Локальна і регіональна орієнтація діяльності*. Припускає, що географічна сфера активності кооперативу обмежена з метою як найповнішого врахування потреб своїх засновників, що сприяє встановленню довірчих відносин між організацією і її пайовиком, так і неможливості для організацій кредитної кооперації виходу на національний фінансовий ринок.

Виділивши принципи діяльності кредитних кооперативів як кооперативних структур, необхідно розглянути кредитні кооперативи як кредитні структури. Так, якщо виходити з буквальної назви кредитних кооперативів, то можна вважати сферою їхньої діяльності кредитний ринок або ринок позичкових капіталів. Однак діяльність кредитних кооперативів не обмежується тільки кредитними операціями. Вони можуть здійснювати й інші банківські операції: депозитні, операції з цінними паперами і інші. У різних країнах перелік операцій, що дозволяються кредитним кооперативам, регулюється законодавством про банківську систему або спеціальними законодавчими актами про діяльність кредитної кооперації. Отже сфера діяльності кредитних кооперативів не обмежується тільки рамками кредитного ринку. Вони працюють і на інших секторах фінансового ринку та мають багато спільного з такими інститутами як комерційні банки, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії.

При проведенні порівняльного аналізу, зокрема, діяльності кредитного кооперативу і комерційного банку можна виділити, що кооперативи можуть здійснювати три основні банківські операції — депозитні, кредитні і розрахункові. Однак між ними існують істотні відмінності. Насамперед, кредитні кооперативи не мають статусу банку. Таким чином, спектр послуг, що здійснюються кредитними кооперативами, набагато вужчий, ніж у комерційних банках.

Кредитні кооперативи і комерційні банки відрізняються організаційно-правовою формою функціонування. Так, кредитні кооперативи в Україні утворюються у формі кредитних спілок. Саме таку організаційно-правову форму закріплює Цивільний кодекс України і Закон України «Про кредитні спілки» [11]. А комерційні банки, у свою чергу, можуть бути створені в різних видах організаційно-правових форм — акціонерної, державної, кооперативної, приватної і змішаної.

Комерційний банк як будь-яка комерційна організація результатом своєї діяльності ставить одержання найбільшого прибутку. Кредитні кооперативи для продовження своєї діяльності також повинні працювати з прибутком. Він утворюється за рахунок різних джерел: різниці процентних ставок по видаваних кредитах і залучених внесках, комісійних зборів за розрахункові послуги, відсотків і дивідендів по придбаних цінних паперах. Однак для кредитного кооперативу одержання прибутку не є головною метою діяльності. Будь-який кредитний кооператив метою своєї діяльності має задоволення потреби членів у недорогих позикових коштах.

Порівняльний аналіз кредитних кооперативів і спеціальних фінансових інститутів, що працюють на грошовому ринку з заощадженнями населення, таких як пенсійні, страхові, інвестиційні компанії й інші показує, що в перерахованих організаціях робота з залучення вкладень є не основним, а додатковим, видом діяльності. Для них також є нетиповою кредитна справа як основа діяльності комерційних банків і кредитних кооперативів. Так, основою діяльності страхових компаній є страхова справа, пенсійних фондів — пенсійна справа, інвестиційних компаній — інвестиційна справа. У той же час спеціальні фінансові інститути ак-

тивно працюють на грошовому ринку, акумулюючи заощадження населення, і отримують від цієї діяльності певний дохід.

Проаналізувавши визначення кооперативу, які дані різними авторами в різні історичні періоди можна виділити найбільш важливі ознаки кооперативу, що дадуть змогу дати сучасне визначення кооперативу.

В основу дослідження даного питання покладений історичний метод, який допоможе виявити методологічні ознаки кооперативу та відобразити поетапно еволюцію кооперативної світової думки. Ось деякі визначення дані зарубіжними науковцями:

- кооператив як і товариства допомоги, професійні спілки та ощадні каси має на меті дати людям можливість уникати деяких із тих незручностей, які б у них виникали, коли б ці люди діяли поодиноці, і досягти вигод, яких вони інакше б не мали — Кінг [9, с. 12];

- істинною, чистою і повною кооперативною організацією буде та, яка ставить капітал у становище слуги, найманого робітника, зводить винагороду за користування капіталом до домовленого рівня, до фіксованого відсотка, і не залишає капіталові ніякої участі в прибутках, що мають розподілятися між членами кооперативного підприємства, працівниками і клієнтами пропорційно заробітній платі і послугам кожного з них — Холіок [5];

- кооперативом є об'єднання осіб — на противагу об'єднанням капіталів — для досягнення спільної мети — Крюгер [7, с. 22];

- кооперативна асоціація, на відміну від капіталістичного товариства, має ту суттєву властивість, що вона піклується про задоволення потреб, а не про отримання прибутку — Ш. Жид [10];

- кооператив є об'єднанням осіб з нефіксованою кількістю членів, що побудоване на принципах самодіяльності й демократичної рівноправності і яке має на меті допомогу своїм членам шляхом організації спільного виробничого чи розподільчого підприємства — І. А. Зассен [7, с. 30];

- кооперативами можна визнати лише ті організації спільного виробництва і спільних закупок (а також будівництва будинків та страхування), у яких прибуток, одержаний з клієнтів, або спрямовується до резервного капіталу підприємства чи на загальнокорисні справи, або повертається клієнтам у вигляді премії, відповідно до суми куплених ними товарів чи проведених з товариством операцій — Б. Лаверньє [12];

- кооператив — це об'єднання малозабезпечених представників переважно трудових класів, які прагнуть об'єднати малі поодинокі зусилля для досягнення економічних переваг великої сили — Шульце-Деліче [12, с. 5].

Кожне з цих визначень розкриває певний зміст даного поняття: економічна сторона — за Кінгом, роль капіталу — за Холіоком, визначення мети господарської діяльності кооперативних організацій — за Ш. Жид, розкриття специфіки розподілу фінансового результату в кооперативах, який визначається принципово іншою, ніж в інших господарських суб'єктів, метою господарської діяльності — за Лаверньє; особливості соціальної бази кооперативів — за Шульце-Деліче.

Ще слід проаналізувати визначення, що присутні в законодавстві країн світу. Так, згідно першого закону кооперації, який був прийнятий у 1889 році в Німеччині, кооператив — це товариство з необмеженим числом членів, яке повинно сприяти господарству або промислу своїх членів шляхом спільного підприємства [13, с. 65]. Згідно із Законом «Про кооперативні товариства і їхні спілки», який був затверджений резолюцією Всеросійського кооперативного з'їзду 1908 року та прийнятий постановою Тимчасового уряду у 1917 році кооператив — це товариство зі змінним складом та капіталом, яке, діючи під особливою фірмою, має на меті сприяння матеріальному та духовному добробуту своїх членів шляхом спільної організації різного роду господарських підприємств або праці всіх членів [11, с. 177]. А Закон «Про кооперативи»,

що діяв у західних областях України, так як вони входили до складу Польщі, де саме поширювався даний закон, визначав кооператив як об'єднання необмеженого числа осіб із змінним капіталом та складом, що має на меті підносити заробіток чи господарство членів веденням спільного підприємства [3, с. 9].

А. А. Конігін, який проводив дослідження кооперативів у США, відзначив, що кооперативом вважають добровільну організацію, члени якої на основі спільної власності забезпечують себе необхідними послугами і не прагнуть при цьому до комерційної вигоди (отримання прибутку не є ціллю даного утворення) [2, с. 152]. Більшість ознак, що наводяться в даному визначенні кооперативу, знайшли своє підтвердження і в інших дослідників кооперації США [8, с. 101—104]. Однак слід відзначити, що поняття спільної власності в даному твердженні не є вдалим, так як члени-пайовики мають право на внесену ними частку паю, і можуть розпоряджатися нею за своїм бажанням — частково або повністю її забрати з пайового фонду кооперативу, тому кооперативну власність краще трактувати як об'єднану приватну. А накопичена впродовж діяльності кооперативу власність і буде вважатися колективною.

В Італії законодавчо закріплено, що головною ціллю кооперативу є взаємодопомога [8, с. 154]. У цій країні товариства зі змінним капіталом називаються кооперативами, які здійснюють свою діяльність для задоволення економічних, соціальних і культурних потреб своїх членів. У Швеції кооперативом вважається підприємство, яке здійснює економічну діяльність та засноване на засадах самопомоги, а також безпосередньо враховує потреби та економічні інтереси своїх членів [2, с. 28].

Законодавство Німеччини визначає взаємодопомогу як особливу головну мету в створенні кооперативу, а не отримання прибутку [14, с. 112]. Кооператив у Франції — це особлива форма об'єднання людей із змінним членством і змінним капіталом на основі цивільного права. За основну мету кооперативу вважається стати агентом для членів-пайовиків у реалізації певного спектру економічних функцій, які направлені на задоволення потреб членів-пайовиків, без комерційного інтересу.

Такі міжнародні організації, як Міжнародна організація праці (МОП) та Міжнародний кооперативний альянс (МКА) поширили наступні визначення кооперативу, які стали базовими на міжнародному рівні. Згідно до визначення Міжнародної організації праці, кооператив — це асоціація осіб, які об'єднуються на добровільних засадах для досягнення спільної мети шляхом створення організації з демократичним управлінням [8, с. 4]. Відповідно до статуту Міжнародного кооперативного альянсу, кооператив — це асоціація осіб або товариств, незалежно від їх правового статусу, що заснована на взаємодопомозі та відповідає кооперативним принципам, і яка має на меті покращення економічного і соціального становища своїх членів [6, с. 193].

Отже, ми бачимо велику кількість варіацій визначень кооперативу як особливої форми господарювання. У одних авторів головними ознаками кооперативів виступають добровільність членства та демократичність в управлінні, в інших — розподіл результатів господарської діяльності та вторинність капіталу, у третіх — акцент на відкритості кооперативних організацій, у четвертих — акцентується увага на особистій участі в господарській діяльності та управлінні, у п'ятих — соціальні цілі, які мають вирішити кооперативи, у шостих — кооперативи виступають як організації взаємодопомоги, які допомагають отримувати певні господарські вигоди від об'єднання (скорочення витрат, підвищення продуктивності праці) і так далі. Однак тільки деякі дослідники дають комплексне та вичерпане визначення даного явища.

Висновки. Провівши широкий та детальний аналіз визначень кооперативу різними авторами в різні періоди вітчизняний науковець В. В. Гончаренко запропонував, з нашої точки зору, лаконічне та вичерпане визначення кооперативу, яке

підкреслює індивідуальність соціально-економічної природи кооперативу, як певної організаційно-правової форми. Отже, згідно В. В. Гончаренка, кооператив — це відкрите демократичне об'єднання осіб з метою самозабезпечення необхідними послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах в інтересах своїх членів, що є його рівноправними користувачами-власниками. Кооператив має особливий правовий статус неприбуткового (непідприємницького) товариства, діяльність якого регулюється кооперативним законодавством [3, с. 24]. Дане визначення складається з двох частин: у першій частині ми можемо побачити організаційно-економічну сторону кооперативу, а у другій — юридичний статус та правова база діяльності цієї унікальної господарсько-громадської організаційно-правової форми самопомоги населення. Даний підхід демонструє в найстислішій формі найважливіші ознаки кооперативу і дозволяє дане визначення пристосувати до практичної діяльності як в економічній, так і в юридичній сферах. З цим визначенням не варто не погодитись. Лаконічність та універсальність даного визначення заслуговують на увагу як науковців, так і практиків та політиків при розробці законодавства в даній сфері та втіленням у життя всіх аспектів даного процесу.

Так як кредитна спілка є тим самим кредитним кооперативом, то можна визначити її як добровільну некомерційну організацію, якій властиві демократичні принципи управління, яка поєднує на основі членства фізичних та юридичних осіб та спеціалізується на наданні фінансової допомоги своїм членам шляхом надання їм ощадно-позикових послуг.

Література

1. *Анцыферов А. Н.* Центральные банки кооперативного кредита / А. Н. Анцыферов. — М.: Общество купцов и промышленников России, 2005. — 360 с.
2. *Волков А. М.* Швеция: социально-экономическая модель: Справочник / А. М. Волков. — М.: Мысль, 1991. — 189 с.
3. *Гончаренко В. В.* Концепція неприбуткової природи кооперативів. / В. В. Гончаренко // Збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку споживчої кооперації України в ринковому середовищі». Ч. I. — Львів: Коопосвіта, 1998. — С. 131—138.
4. *Жид Ш.* Двенадцать преимуществ кооперации. // Кооперативная хрестоматия: Сб. стат. и речей о кооперации; под ред. Е. Ленской. — Б-ка кооператора / Ш. Жид. — М.: Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительных Обществ, 1919. — № 89. — 130 с.
5. *Зассен И. А.* Развитие теории кооперации / И. А. Зассен; пер. с нем. — Харьков: Союз, 1920. — 137 с.
6. *Зіновчук В. В.* Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / Віталій Володимирович Зіновчук. — К.: Логос, 1999. — 254 с.
7. *Коньгин А. А.* Фермерское хозяйство США / А. А. Коньгин; под ред. В. Ф. Башмачникова. — М.: Агропромиздат, 1989. — 207 с.
8. Кооперативне право: підручник для студ. вузів / [Семчик В. І., Бабенко М. П., Волик М. П. та ін.; В. І. Семчик (ред.)]. — К.: Ін Юре, 1998. — 332 с.
9. Кредитні споживчі кооперативи Росії [Автора не зазначено] // Бюлетень кредитних спілок України. — 2007. — № 2. — С. 31—40.
10. *Пекарский В. Ф.* О кооперации / В. Ф. Пекарский. — СПб.: В. Я. Александровский [1909]. — 67 с.
11. Положение о кооперативных товариществах и их союзах / Постановление Временного правительства от 20 марта 1917 г.
12. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия / [гл. ред. Д. М. Румянцев]. — М.: Советская энциклопедия, 1975. — 368 с.
13. *Хвостов Б. Н.* Кооперативное движение // Экономическая энциклопедия: Полит. экономия. — М., 1975. — 364 с.
14. *Hesselbach W.* Co-operative Enterprise in West Germany. / W. Hesselbach. — Frankfurt, 1966. — 210 p.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2011 р.